

FRIED ISTVÁN

Jókai Mór életrajzai III.

Emlékirat, életregény, „regényes” élet

Minden este úgy hajtom álomra a fejemet, mint a ki számadásait befejezte, s minden reggel úgy kelek fel, mint a ki előtt még évtizedek feladatai állanak.

(Jókai Mór önmagáról)¹

A rendőrfőnök közkedveltségű alak volt Budapesten, – Hajnik Pál; nekem igen jó barátom; a kiről fel van jegyezve a Nemzeti Kaszinó évkönyveibe, hogy egy este tizenkét pagát-ultimót mondott ki s valamennyit megnyerte.

(Az én életem regénye)²

Elmondom, amit e tárgyról tudok. Minden körülményeit én sem ismerem, amit itt megírtam, az nem história, csak adatok a históriához.

(Emléksorok 1848–49-ből)³

Aligha téved nagyot, aki Jókai egyik legtöbbet, legváltozatosabban „mű”-be foglalt témájának az író saját életét, epizódjait, szakaszait jelöli meg, rácsodálkozván arra, hányféle műfaj osztozik ezen a sokféleségen. Az ámulat nem szűnik, ha az utóéletben szerkesztett alkotásokat vesszük szemügyre. Jókainak az önéletrajzi tematikába csoportosított rövidebb-hosszabb írásaiból többen állítottak össze köteteket, s irodalommal kapcsolatos, többnyire nemcsak vélekedéseit, hanem személyes érdekltségét érzékeltető, „regényes”, „alkalmi”, ismertető jellegű, visszaemlékezés jellegű, nekrológgal felérő írásaiból ugyancsak kitelt többféle könyv.⁴ Előzetesen csak annyit jegyeznek

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem emeritus professzora.

- 1 Jókai Mór *Önéletrajzi és egyéb emlékezések, 1825–1904*, bev. BEÖTHY Zsolt (Budapest: Franklin-Társulat, 1904), 4.
- 2 JÓKAI Mór, *Az én életem regénye: A hajdani Nemzeti Színházról* (Budapest: Franklin-Társulat, 1901), 119 (a továbbiakban: *Az én életem*). A mű első részletei már 1899-ben megjelentek, a megírás, végső összeszerkesztés 1899–1900-ra tehető.
- 3 JÓKAI Mór, *Emléksorok: Napló 1848–49-ből*, kiad. NEMESKÉRI Erika, Tények és tanúk (Budapest: Magvető Kiadó, 1980) (a továbbiakban: *Emléksorok*). Az utószó szerzője e sorokat idézve úgy véli, hogy jellemző Jókainak erre az írására, melyet mindkét, a mottóban és a kötetkiadás címlapján álló alakjában ismerünk.
- 4 JÓKAI Mór, *Emlékeim*, 2 köt. (Budapest: 1875); Uő, *Életemből. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Útleírás*, 3 köt. (Budapest: 1886); Uő, *Emlékeimből* (Budapest: 1912); Uő, *Írások életemből: Önéletrajzi írások*, kiad.

meg, hogy a különféle időszakokban közreadott, önéletrajzi vonatkozásokkal megalapozott, vidámabb és kevésbé vidám, történeti és anekdotikus művei ugyancsak végigkísérik ezt a valójában föltáratlan és még mindig beláthatatlan, váratlan (poétikai) fordulatokkal gazdag pályát, melyet éppen a fenti, rögtönzöten összefogott jelzésekkel véltem körvonalazni. Méghozzá legalább kétféle célzattal.

Az egyik nem rejtett utalás során az tudatosítható, hogy Jókainak nemcsak külső és belső életrajza volt, mint bármelyik más író társának,⁵ hanem a nyilvánossá tett külső életrajzból szinte mindig lehet következtetni egy belsőre, például egy hirtelen zárást tartalmazó, a történetekből nem vagy kevésbé következő utolsó mondattal.⁶ Más ízben palimpszesztus-effektusra figyelhetünk föl: az élenken előadott életrajzi események elfednek egy kevésbé látványosat, az figyelhető meg, hogy az előtérbe állított történet(sorozat) mögé van rejtve egy másik, talán az „igazi” vagy az, ami épp e rejtélyessége miatt lesz jelentőssé.⁷ A másik célzat szerint a különféle írói korszakokban megalkotott hasonló történet demonstrálja, mennyire ki van szolgáltatva az irodalom a külső körülményeknek, a cenzúrának és a hol a nyíltan bevallott, hol csupán az ismerethiány okozta öncenzúrának,⁸ hol egyéb, társadalmi-társasági körülményeknek (a személyes érintettség jellege is közrejátszhat), talán kevésbé irodalmi vagy politikai divatoknak. Mindezekről a regényekhez mellékelt kései utószavak is tájékoztatnak⁹ az e tárgykörben hírlapközlésként maradt, elszórt megjegyzések mellett.

A mottóul választott „idézetek” különféle periódusokból származnak, s a többarcú Jókairól tanúskodnak. Az első a hivatásának élő író portréjának vázlata, azé, aki „megbízást” kapott, hogy nem szűnő munkálkodásával „szolgáljon”, még akkor is, ha kétségek kísérik a pályát. Az idő múlása hangosan figyelmezteti: ennek a pályának a végére ért, vagy közeledik ennek befejezése, és talán az új kor más irodalmat, más szerzőt igényel. Ámde reggelre elmúlik az este támadt érzés, hiszen a pálya befejezhetetlen, nincs vége, nem is lesz, hiszen a művek immár a szerzőjüktől függetlenül élnek kiszámíthatatlan életüket. A következő idézet az élet (és egy kissé a pálya) vége felé közeledő, önironikus Jókairól árulkodik. Történelmi és „magán”-helyzet játszódk össze; kitétszik 1848/49-nek a Jókaiéhoz hasonló többféle „arca”. Mindaz, ami a história körébe tartozik, s mindaz, ami egy társaság, egy életvitel lehetséges emlékezete: más-más

HEGEDŰS Géza, Jókai Mór válogatott művei (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1960); Uő, *Egy nagy élet apró emlékei*, 4 köt., kiad. KÉKY Lajos (Budapest: Révai, [1914]).

- 5 Jókai a maga irodalmi munkásságáról: „Negyven év visszhangja: Önéletírásom”, in *A Jókai-jubileum és a nemzeti diszkiadás története*, Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás, 100 (Budapest: Révai, 1898), 118–133, 134–154. A *Negyven év visszhangja* önállóan is megjelent: Budapest: 1884. Német fordítása: *Die Zonen des Geistes* (Wien–Teschen: 1884).
- 6 Vö. az általam másutt elemzett *A cigányasszony jóslata és a Sohasem egyedül* c. elbeszélésekkel.
- 7 Emlékezetesen megdöbbenő elbeszélése ennek hátterét vázolja föl, vö. *Bárdy-család: Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből (Sajótól)*, 2 köt. (Pest: Hackenast Gusztáv, 1850), 1:1–70. A krónikás változat: *Emléksorok*, 71; *Az én életem*, 51–52 (Hatvani kalandorsága, Vasvári halála), majd erdélyi útján a megbékélés jegyében idézi meg Vasvári emlékét: 56.
- 8 *A Jókai-jubileum...*
- 9 A regények kritikai kiadása közli a kései utószavakat, melyeknek összegző narratológiai értelmezése egyelőre a Jókai-kutatás deficitje.

tónust, az előadás más-más hangnemét igényli. Az egyik kioltani látszik a másikat, csakhogy az emlékező, a szemtanú személyisége mindkettő hitelesítője, éppen ezért a „funkciók” (a rendet fenntartóé, a felelős individuumé) valamint a társasági életet élőé, (a tarokkozóé), nem válik szét: aki képes rendet tartani, még a tarokkban is nyer. Erről az egységről ki volna hivatottabb tanúskodni, mint az a majdani képviselő, aki valahány hozzászólásával világított meg javaslatokat és ellenjavaslatokat, miközben a „történelmi”-nek nevezett, műalkotásban megörökített kártyaparti fontos résztvevője volt? Szó sem lehet tévesztésről, „komolytalanságról”, a felelős funkción nem esik sérelem, ha a társasági időtöltéssel kerül egy bekezdésbe, mint ahogy a tarokkozás, mely megfontolást, taktikát és stratégiát igényel, nem veszi át a hivatali funkció „méltóságát”, megmarad annak, ami(nek gondolják, szánják). Persze, irodalomná válva, regényes (ön)életrajzba foglalva fikció és nem-fikció között lebeg, a mondatszerkesztés némileg elfedi a „realitás”-ból származtatható ellentétet, az irodalmi előadás, a mondatszerkesztés viszont – mert feltár – elhihetővé, befogadhatóvá, sőt, elfogadhatóvá avatja, a „komoly” mellé egyenrangúként illeszti a humorként felfoghatót.

A harmadik idézet tárgyyszerűsége a „krónikásé”, aki nem szerénykedik, nem vonul vissza önnön elbeszéléséből, még kevésbé juttatja szóhoz a kételyt, nevezetesen: azt sem tudjuk egészen biztosan, amit személyesen tapasztalunk (ez az eseménytől időben eltávolodva éppen a változások-változatok révén lehet olvasói élménnyé, s Jókainak hasonló tematikát előadó műveit egymás után olvasva gyakorta fölmerülhet). Egyszóval csak annak elbeszélésére vállalkozik a legközelebbi múltban történeteket előadva, amiről biztos ismeretei vannak. Más kérdés, hogy megkérdendő: közvetlen vagy közvetett, mástól hallott, a sajtóból származó stb.? Viszont – s ez Jókai korai rádöbbenése – egy „tárgy” megtörténte, elmaradása sokféle körülménytől függ, s a história igényli valamennyi (szerényebben: a lehető legtöbb körülmény) föl kutatását. S ha ezt a lejegyző élet-, „körülményei” gátolják, nem tekinthető lejegyzése „történetírásnak”, pusztán meghatározott nézőpontú beszámolóknak, amely nem tarthat igényt a „teljes” igazságra. Nélküle viszont aligha írható meg hiánytalanul, ami „teljes” igazságnak látszhat.

Mindezeket szem előtt tartva föltehetjük a kérdést: miként értelmezhető Jókai egyik önéletrajzának (egyáltalában önéletrajznak tekinthető-e?) címe: *Az én életem regénye?* A nem túlságosan terjedelmes mű elolvasását követően már a problémátlannak tekinthető *Az én életem* cím fölvehet kronológiai, műfaji, „tartalmi” kétségeket. Nem kevésbé a műfaji meghatározásnak szánt „regény”, amely az önéletrajzok általában hitt dokumentáltságával szemben mindannak fikcionalitását gondoltatja el, amelynek pedig a célja „irányzatosan” közvetlen meggyőzés, elhíttetés volna mind az *intentio auctoris*, mind az *intentio narrationis*, mind az *intentio operis* szintjén.

Az én életem regénye Budapesten jelent meg 1901-ben, egy kötetben a szintén személyes tapasztalatokkal gazdag *A hajdani Nemzeti Színházról* című (ahogy leírtam, elfog a bizonytalanság, nem tudom a műfajt kétséget kizáróan megnevezni!) emlékezőssorozattal. Ez utóbbi meglehetősen vegyes anyagot ad, a színház külsejének, technikai berendezéseinek leírásától a színészekig, azok jövedelméig, az idegen művészek vendégszereplésének történéseiig, a népszínműig, sőt a főúri előadásokig; főleg olyan, az 1850-es években lejátszódó eseményekig, amelyeknek Jókai (részint Laborfalvi Róza

révén) résztvevője, személyes tanúja, aktív szereplője volt, hiszen maga is áldozott a népszínmű divatának, színikritikussá lett stb.¹⁰ A lazán összefüggő jelenetek, leírások, beszámolók olyan korszakot érintenek, amely *Az én életem regényéből* kimaradt; a megírás módját részint az egykorú szemtanú krónikási vállalása hatja át, ezért viszonylag csekély az „önéletrajzi”, a személyes megszólalás, inkább az emlékezés „hitelesség”-ére törekvés jellemzi. Semmiképpen sem folytatása *Az én életem regényének*, jóllehet Jókai mindkét felesége színész, első feleségének apja, Benke József színész és teoretikus volt, színielőadásokról is van szó, a színeszetről általában, és még a kései *Levente* egy nagyon személyes vonatkozása is előkerül.¹¹ A legfőbb különbség a címből olvasható ki, az „én” hiányzik a kötet kisebb hányadát kitevő írásból, nemcsak a címből, míg a „regényes” fejezetekben többnyire az „én” jelen van, s ha nincs, a hírek öhozzá futnak be, így az általa csak hallott, „kikutatott” események is az ő véleményén méretnek meg, általa értelmeztetnek, értékelő vagy kritikus magatartásával kapják meg besorolásukat.

Nagy valószínűséggel állítható (vagy sejtethető), hogy a kiadói politika tömörítette egyetlen kötetbe a két, csak látszólag „rokon” írást: *Az én életem regénye* a 3–145., *A hajdani Nemzeti Színházról* a 147–193. lapok között található, ezt követi két oldalnyi tartalomjegyzék. Azt hiszem, egyiket sem vélte a kiadó eléggé terjedelmesnek ahhoz, hogy önálló kötetet alkosson, és így talán takarékosági okból adta ki a két művet együtt, hiszen az utóbbi nehezebben lett volna novellákkal párosítható. S minthogy *Az én életem regénye*, ami az eseménytörténetet illeti, csak részben elégíti ki a várankozásokat, kiegészítésül a színházi epizódok közlése eleget tesz a felfokozott közönségigénynek az „intimitások” megismerése tárgyában. Hogy az életregény hiányos, arra Jókai maga céloz, utalván azokra a művekre, amelyeknek vagy számít ismeretére, vagy amelyekbe beletekintésre ösztönöz. Érdemes föllapozni azt az elbeszélői utasítást:

A mik ez után következtek, azon élményeket mind megírtam már korábbi munkáimban. A „puszta falvakat”, a miken keresztül menekültem nőmmel, a „Bujdosó naplójában”; csodaszzerű menekülésemet nőmmel együtt pusztákon, mocsarakon, ellenséges táborokon keresztül a „Politikai divatokban”; magát a menedéket nyújtó ősvadont, a hol öt hónapon át álnév alatt rejtőztem, több munkámban [...]. Éppen ma ötven esztendeje annak, hogy a tollat újból tintatartóba mártottam, hogy a „Forradalmi és csataképeket” megírjam; álnév alatt: a gazdám kutyájának, a „Sajó”-nak a neve alatt.¹²

Felfogható ez a bekezdés a címben szereplő *regény* kifejezés magyarázataként. A történet akként kerekedik ki, hogy a hiányzó részletek, a folytatás korábbi *szépirodalmi* művekből kipótolhatók, jórészt olyanokból, amelyek auktoriális elbeszélése a szemé-

10 Az *Üstökösbeli Kakas Márton*-színikritikákkal Jókai új műfajt honosított meg, melyben a szelídebb humortól az olykor vastkosabb önironikus előadáson át a szatirizáló beszámolóig kísérletezte ki a kevésbé akadémikus kritikát, legfeljebb a kiemelkedő színészyegéniségek, vendégszereplők rajzával közeledett a megszokottabb tárgyias tónushoz.

11 JÓKAI MÓR, *Drámák (1897–1900)*, kiad. MÁLYUSZRNÉ CSÁSZÁR Edit, Jókai Mór összes művei (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 5–178.

12 *Az én életem*, 141; *A Jókai-jubileum...*, 142.

lyes hitele az elbeszéltek „történelmi”, önéletrajzi hűségének, meg abból a regényből, amelynek egyes figuráit a kortárs olvasók, majd az irodalomtörténészek egy része visszafordította a kikövetkeztet szereplőkre, időnként azonosságjelet téve regényalak és Jókai, Laborfalvi Róza meg Petőfi közé. Miáltal adódhat olyan olvasat, miszerint Jókainak 1848/49-es (életét és munkásságát sok tekintetben meghatározó esztendei) egyben egy tematikus sort indítanak meg, az életrajz szépirodalmi művekké alakult, s a diffúz írásokat követőleg a pálya végén *Az én életem regénye*¹³ teremti meg az egyensúlyt.

Azáltal persze, hogy (mint a cím sugallja) önéletrajz is, regény is, nyitva marad: hangsúlyosabb-e az egyik? Miféle átjárás lehetséges az egyéni–egyedi és az irodalmi–egyetemes–általános, a szigorúan korhoz kötött és a tágabb értelemben vett „történelmi” között? Ami egyfelől „regényessé” teszi az életet – s nem egyszerűen kalandossá, hiszen talán kivétel nélkül minden Jókai-regényalak a maga módján kalandos étellel van megáldva-megverve, hanem regénybe illővé –, olyanná, amelyről érdemes és fontos (Jókai-)regényt írni. Másfelől a regényben, regény által megvalósított életet el lehet léptetni attól (noha teljesen eltávolítani mégsem), ami „csak” irodalom, saját élet saját (tév)utakkal, tévesztésekkel, a korszak irodalmára vonatkozó reakciókkal, állandó feszültségben, hiszen egyrészt a kor szereplői majdnem többségben megírták visszaemlékezéseiket (hadvezérek vagy más közszerelők),¹⁴ ahonnan Jókai életregényének eseményei, eseménytörténete visszakereshetők, ellenőrizhetők. Másrészt a Jókai-életművet végigkíséri a reagálás 1848/49-re, nem csupán a szépirodalomnak kimeríthetetlen témája: amikor már lehetett, Jókai kiadta a forradalom alatt írt újságcikkeinek gyűjteményét;¹⁵ a *Forradalmi és csataképek*¹⁶ több kiadást ért meg, bővített változata, a *Csataképek a magyar szabadságharczból*¹⁷ még Jókai életében, 1903-ban hetedik alkalommal látott napvilágot.

Jókai Kemény Zsigmondhoz hasonlóan a szabadságharc leverése után egyik első feladatának jelölte meg a számvetést a történetekkel. Kemény mélyen elemző, fájdalmasan őszinte röpirataitól eltérően azonban a látottakat, hallottakat, félig vagy egészen tudottakat történetté formálta, novellákat, anekdotikus rajzokat produkált. Mivel kísérlete, hogy egy emlékiratban örökítse meg a történéseket, s ezáltal szembesítse a remélhető olvasókat (nem csupán a dicsőség napjaival, a hősiességgel, hanem) egy re-

13 A művet a pálya végére helyezem, noha számos részletét Jókai korában hasonlóképpen vagy szó szerint már közölte. Például az *Utolsó találkozásom Petőfivel* előzetesen több helyen megjelent (*Budapesti Napló*, 1900, 6. sz.; *Nemzet*, 1900, 6. sz.).

14 Klapka György, Görgey Artúr, Degré Alajos és mások emlékirataira utalok.

15 *Jókai Mór forradalom alatt írt művei* (Budapest: Heckenast, 1875). A kötet a „Szerző kiadásá”-ban jelent meg. Az előszó kelte: 1874. okt. 15. Ismertetése: V. J., „Jókai Mór a forradalom alatt”, *Vasárnapi Újság* 22, 52. sz. (1875): 833–834. Itt közli Jókainak egy 1849-ből származó arcképét is. „Ez nem történetírás, az egy a nagy csaták vészéből haza szabadult élő hírmondó, kinek arczán látni fogjuk azt a dicsfényt, mely a legnagyobb, legdicsőbb tények szemléletéből reá is visszaverődött.” Ezek után a recenzens publikálja az előszót.

16 *Forradalmi és csataképek*; vö. JÓKAI MÓR, *Forradalmi és csataképek*, kiad. LUKÁCSY SÁNDOR, Jókai Mór munkái (Budapest: Unikornis Kiadó, 1994).

17 JÓKAI MÓR, *Csataképek 1848- és 1849-ből*, 3 köt. (Pest: Athenaeum, 1861). A megjelenés évszáma érhetővé teszi, miért maradt el a címből a *Forradalmi* jelző.

álsabban szemlélt eseménytörténettel, a cenzúra miatt nem válhatott valóra. Az elkészült kézirat is megkezdte kalandos életét, megjárta a nagyvilágot; s mikor hazakerült, igazolta szerzőjét, aki *Az én életem regénye* egy lábjegyzetében emlegette a különféle címeken ismert kéziratot:

Azt kérdezhetné valaki, hogy miért nem írtam én meg ezeket a dolgokat előbb? Hiszen megírtam az én emlékeimet még 1851-ben [a kutatás egy része 1850-re datálja];¹⁸ ki is nyomtatott belőlük Heckenast tizenöt ívet, de Protzman úr lefoglaltatta az egészet s betapostatta papirmachnénak. Gyerekjátékokat öntöttek belőle.¹⁹

Jókai lábjegyzetében nincs okunk kételkedni. A megjegyzés első része hitelesíthető, a gyerekjáték talán a képzelet szüleménye, egy történet csattanója, a tragizálás, a kézirat-sors elhárítása. Az *Emléksorok* visszafogott előadása azonban sokat köszönhet annak, hogy cenzúráztatni kellett a kéziratot. Jókai senkit nem akart kompromittálni, főleg önmagát nem, s a vele történetet is személytelenül, ezáltal kopárabban beszéli el, s ha valakit megnevez, akkor tekintettel van arra, hogy külföldre menekült-e, esetleg itthon van-e, netán börtönben tölti a rá kirótt büntetését. Schodelné nevét a róla szóló történetben két csillaggal helyettesíti, hiszen túlságosan közeli még a pittoreszk esemény.²⁰ Másutt a közeli múlt egy epizódjáról állítja: „(Már nem tudom bizonyosan, hogy Görgey volt-e, vagy Perczel Móricz)”,²¹ megint másutt: „Én Nyáry Páltól hallottam”,²² Székely József értesíti egy esetről,²³ idézi Kemény Zsigmondot,²⁴ de a maga hírlapi polémiáit sem hallgatja el: „Szeretném idézni akkori szavaimat, mert azoknak reális értékük van”.²⁵ A republikánusoknak felrója, hogy egyik vezérszónokuk azt mondta: „Inkább akarok szabad szláv lenni, mint rabszolga magyar.” Mire az ő válasza: „Mi meg azt mondjuk, hogy inkább leszünk börtönben, inkább a sírban, de Magyarországon, mint a szabadság levegőjében, de idegen földön.”²⁶

S ha maga mentégeként a cenzornak egy esetleges kihallgatásakor avval felelt volna, hogy itt pusztán a nemzetietlen republikánusokkal polemizált, a börtön, a sír emlegetése 1850/51-ben, a szabadság–rabság szembeállítás éppúgy merészségről árulkodott, mint Kossuth Lajos differenciált értékelése: „Életemnek legfelejtetlenebb emlékei közé tartozik ez a kihallgatási jelenet Kossuthnál; ma is úgy emlékezem minden szavára, minden mozzanatára, mintha tegnap történt volna.”²⁷ S amikor Kossuth naivitását vagy információszegénységét teszi szóvá, akkor is csupán annyit enged meg: „Nota

18 *Emléksorok*, utószó, 222, a datálásról: 224.

19 *Az én életem*, 41.

20 *Emléksorok*, 151–154.

21 *Az én életem*, 17.

22 Uo., 78.

23 Uo., 79.

24 Uo., 88.

25 Uo., 72–74.

26 Uo., 100; *Emléksorok*, 173–174.

27 *Az én életem*, 89–94.

bene: *Kossuth sohasem olvasott semmiféle lapot*, sem belföldit, sem külföldit, ő egész nap írt, még az utalványokat is maga írta, így történt aztán: hogy az országgyűlésen elhittette: miszerint Veronában kongresszus ült össze, a magyar ügyek fölött határozandó...” Persze erről a Jókai-féle *Esti Lapok* is megemlékezett.²⁸ Tény, hogy az író (későbbi interpretációjában ezt még határozottabban ismétli) kétségbe vonja Kossuth tájékozottságát az európai ügyekben, így közvetve felrója az egyébként később sem megtagadott államférfinak, hogy intézkedései során nem számolt a nemzetközi helyzettel, a külföldi reakciókkal, hiába figyelmeztették a külföldre küldött magyar diplomaták, de az a Brown nevű angol is, akinek küldetése céltalannak bizonyult.²⁹

Nem utolsósorban azért hoztam elő az *Emléksorokat*, mivel ugyan nem jelenhetett meg Jókai életében, alapja lett későbbi visszaemlékezéseknek. A kutatás feltételezése, hogy Jókainak egy változat később is keze ügyében lehetett, mivel több részlete meg egyezik *Az én életem regénye* megfelelő passzusaival, lehetséges, de nem bizonyos. Az *Emléksorokban* személytelenül előadott Rózsa Sándor-epizód *Az én életem regényében* jócskán kibővül, humoros részletekkel, „festői” leírásokkal gazdagodik, a történetből novella fejlődik, ám az információ tartalma ugyanaz. Az viszont kérdéses, hogy a két visszaemlékezés (a korai és a kései) között található hasonlóságok oka valóban egy kéziratváltozatra hagyatkozásnak köszönhető-e, vagy Jókai kitűnő memóriájának, a forradalom alatt megjelent és később publikált újságcikkeknek, az 1850 és 1900 között közreadott írásoknak. Hiszen a regényes önéletírásból nem egy szépirodalmi mű, újságcikk, emlékezés köszön vissza; *A kőszívű emberi fiából* Baradlay Richárd és Palvitz Ottó párbaja éppen úgy, mint a végzetes névcseré (Ödön–Eugen); mindegyik azonban még több Jókai-helyről volna idézhető. Talán nem túlzás azt állítani, hogy *Az én életem regénye* összegző mű. A két feleség megidézése adja a nyitányát és a záró fejezetét, köztük 1848/49 eseményeiről kapunk információt, a többségükben olyanokról van szó, amelyek Jókai életét érintik, nem pusztán közéleti szerepléseit, hanem a családi körben lejátszódókat, aztán olyanokról, amelyekről olvasott, hallott. Akadnak kitérések, anekdoták (például az igazán nagyon kevésbé anekdotikus figuráról, Görgeiről), közül néhány 1849-es újságcikket, de utal másutt publikált írásaira:

(Ezen a napon ment végbe az általam leírt „Párbaj a csatatéren” Sebő huszárhadnagy s az óriás termetű Riedesel vasasezredes között, mely az utóbbi elestével végződött)

Mellékesen jegyzem meg, hogy ugyanezt a jelenetet Degré Alajos önéletírása szintén elbeszéli.³⁰

Külön érdekessége az önéletírásnak, hogy több ízben tér ki megromlott kapcsolatára Petőfivel,³¹ ez nem gátolja abban, hogy a Kossuth–Petőfi viszonyról nagy valószínűséggel híven beszámoljon; majd előző emlékezéseiből merítve ecsetelje utolsó

28 Uo., 103, 254.

29 Uo., 214–215; *Az én életem*, 92.

30 Uo., 89. DEGRÉ Alajos, *Visszaemlékezéseim*, kiad. UGRIN Aranka (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1983), 249.

31 *Az én életem*, 15, 30. Vö. még: *Forradalom alatt írt művek*, előszó.

találkozását Petőfivel. Zichy Ferenc emlékiratait tanulmányozva még néhány „muszkavezető”-ről is van egy-két jó szava,³² kecskeméti jurátus-élete tanúi is felbukkannak,³³ magukkal hozva a közös történeteket.

Meglehetősen összetett, meglehetősen „vegyes” anyagból van tehát *Az én életem rege*nye összebarkácsolva, érdekességét a leginkább az előadás egységének hiánya adja, az a fajta összeférceltség, a meglepő kombinációknak különös változata, amely a célkitűzéssel szemben mintha egy életpálya (egy töredéke) átfoghatatlanságát, nehezen dokumentálhatóságát, sokféleségét jelezné. A Petőfivel szakító, a magánéleti konfliktus miatt e szakításra ürügyet kereső Jókai ezzel párhuzamosan világszemléleti versenybe kezd Petőfivel: „A mióta Petőfivel szakítottam, mind a ketten azon versenyeztünk egymással, hogy melyikünk tud jobban egetostromló, tróndöngető eszméket papírra vetni...”³⁴ Utóbb Jókai a Béke-pártiak lapját szerkeszti, élethalálharcban a flamingókkal, a rendőrminiszterrel, a Madarász fivérekkel, hogy a trónfosztást kimondó nyilatkozatot követőleg ismét változzon álláspontja. 1848. március 15-étől a világosi fegyverletételig nemegyszer láthatjuk az események középpontjában, legalábbis fontos helyén, mindegyik szerkesztőként, újságíróként, noha ennek az írói státusz feladása volt az ára. Petőfi Sándor verseivel kísérte vagy sietette a fordulatokat, a *Pacsirtaszót hallok megint*³⁵ ugyanarról a lélekállapotról számol be, mint a *Szomorú napokat* abbahagyó Jókai, aki ekképpen idézi föl 1848/49-es önmagát:

Az az én kifogyhatatlan ércz forrásom, a költői véna, mind jegeczczé fagyott a lelkem fe-
nekén: a politika gálíczkőve lett belőle. A humorom elvadult paskvill-írássá. Megszüntem
költő lenni.³⁶

Hangoztatja ezt az a Jókai, aki ugyan 1850-től ismét íróvá lett, de az első adandó alkalommal megint politikussá, természetesen újságíróvá, szerkesztővé, párteberré. 1901-ben, mikor megviselve pályája ellentmondásaitól, a fény és árny egymást váltó játékatól, visszatekint arra a korszakra, amelyhez „kezdetben” csak az eposzt vélte megfelelő műfajnak. *A kőszívű ember fiai* a hősköltemény hangvételét választja ahhoz, hogy a nemzeti hadsereg létesülését méltóképpen érzékeltesse, jócskán kijózanodva, felidézve talán az *Emléksorok* fejezeteit is, a szabadságharcnak nem pusztán diadalmas hadjárait, a hősokeket, hanem Arany János szavával élve a „versengő vezéreket”,³⁷ a pártoskodást, az érdekek működését, a melléfogásokat, a hiúságokat és gyarlóságokat is. Azóta sem olvasható keserűbb beszámoló akkori képviselőkről, mint amit Jókai örökít meg, korántsem csak fantáziáját működtetve:

32 *Az én életem*, 122–125, különösen: 124.

33 Uo., 135.

34 Uo., 30.

35 1849. márc. 8-i vers: „Dalolj, dalolj, kedves madár, / Eszembe hozzák a dalok, / Hogy nemcsak gyilkos eszköz, katona, / Egyszersmind költő is vagyok.”

36 *Az én életem*, 27.

37 ARANY János, *Koldus-ének* (1850): „az erőt ásta benső féreg, / Büszke, szenvedélyes, versengő vezérek”.

Egy szónoki diadaláról neves képviselő és kormánybiztos egy éjszaka egy itcze aranyat elvesztett makaón; ez az itcze azért volt rábízva, hogy menjen ki Galicziába s vegyen rajta gyutacsokat a honvédek fegyvereihez. Hát nem lett gyutacs. Se baj. Tudnak a honvédek szuronyal is harcolni.³⁸

Hangvételek, tónusok váltakoznak, elbeszélői előadás követi az anekdotázóét, lelkesült felidézés a pamfletírói gúnyolódást, miközben tétován találgathatja az olvasó, mely műfaji elképzelésnek kíván (ha kíván) Jókai eleget tenni. Emlékiratot ajánl-e tanulmányozásra, amely kortársi forrásokból dolgozik, előbb publikált újságcikkek anyagát ékeli be a történetmondásba, magánéleti epizódokat árul el, hogy aztán a hallomásból eljutott híreket közölje? Vajon mi lehet a szerepe a különféle kitekintéseknek, a szépirodalmi művekre emlékeztető fordulatok történeteknek? Jókai olykor felidézi a maga hajdani lelkesültségét, hogy más helyen meglehetősen ironikusan vigye színre a maga alakját (éppúgy, ahogy Kossuth-képe is a végleteket láttatja). Ad katonai történetet, párttörténetet, sajtótörténetet, mindegyiket a megfelelő mértékben adagolva, kevésbé „szakszerűen”, inkább olvasmányosan, ahogy egy életregényben helyhez juthat. S ha a bevezető és záró fejezettől eltekintünk – mint fentebb írtam, ezek foglalják keretbe az önéletírást, az egykorit meg a jelenlegit, az első meg a második házasságot –, akkor is fölvethető: miért csak arról a másfél esztendőről akar be/elszámolni, amelynek során nemcsak az események zúdultak egymásra hirtelenül, megfontolást nem hagyva, hanem Jókai számára sem volt mindig lehetséges a tájékozódás, olykor Laborfalvi Róza egy szava és kacaja, olykor Nyáry Pál tréfába bújtatott figyelmeztetése térítette el egy kétségbeesett vállalkozásától, mellyel a halálba térhetett volna. Az újságíró, a szerkesztő, (ne szépítsük) a pártérdek exponense mindig teljes meggyőződéssel, a jobb ügyre hivatkozva szolgálja ezeket az érdekeket. Mindezt a visszaemlékező nem titkolja, nem egyszer magyarázza, megkísérli hitelesítését.

Annak reményében, hogy 1848–49-es számadása életének és életművének olyképpen lesz/lehet szerves része, hogy irodalmi alkotásként feloldja a kiáltó ellentéteket, a személyes részvétel az írói pályának úgy lesz előmozdítója, hogy közvetíteni tudja azt a nyersanyagot, amelyből folyamatosan merít, amely nem szűnő forrása az újabb meg újabb műveknek, amelyek novellákként, regényrészletekként, anekdotákként a különböző pályaszakaszok során ismét meg ismét, csekély változtatásokkal formát kapnak. Ilyen értelemben iktatódik *Az én életem regénye* az önéletírás és a regény közé. Mindkettőhöz közvetlen köze van, a kettő között elmosódik az ellentét (referenciális és fikcionális összzejátszatásának lehetünk tanúi). Nem ott lelhetjük az egymást látszólag kizáró tényezők között az összefüggéseket, hogy egy műfaji kiegyenlítődés akarását érhetjük tetten. Hiszen Jókai olykor vállalta, hogy emlékiratból regényt készít, mint tette ezt a *Rab Ráby* esetében (Ráby Mátyás memoárját fölhasználva), vagy tette ezt Benyovszky Móricról szólva.

Nem kételkedhetünk abban, hogy Jókai pontosan tudta, melyek az emlékiratok készítésének íratlan szabályai, mit fogad el a számára oly fontos olvasóközönség em-

38 *Az én életem*, 45–46.

lékiratnak. Ennek történeti dokumentum jellegéhez azonban az a fajta ön-értelmezés és önreflexió, amellyel *Az én életem regénye* szolgál, kevésbé illik; jóllehet Jókaira a tiszta és a kevésbé tiszta műfaji kategóriák problémája látszólag nemigen hatott, kevés hajlandóságot mutat az elemzésre, az ok-okozati kapcsolatok mélyére tekintésre. Ugyanakkor az ön-megismerés problémája egész életén át foglalkoztatta, akaratlanul is elutasítván a fejlődés- vagy nevelődési regény alakzatát, hiszen életregényének másfél esztendeje erre nem kínált lehetőséget. Ugyanakkor számított arra, hogy az 1848/49-es események legalább egyik megbízható elbeszéléseként elfogadják művét, s a hitelességet valószínűsíthető elő-szövegeket részint maga prezentálta, nem utolsósorban szépirodalmi műveiben, részint a kortársak emlékirataiból vett információkkal párhuzamosan alkotott írásai révén.

Az (ön)életrajznak 1901-re sokféle formája szerveződött, ennek megfelelően a műfajelméleti kérdéscsoportok is igen rétegzettek voltak. Az hamar világhosszúvá vált, miszerint az emlékezések mindig részleges érvényűek, úgy kell tekintenünk őket, mint re-konstrukciókat.³⁹ Az a tény, mely elemzendő művünk címében beszédesen árulkodik az önéletírás egy lehetséges formájáról (más alkalommal *Emlékeim, Önéletírásom* stb. címet választott Jókai), az *autofikció*ra látszik utalni: az én-elbeszélés azt sugallná, hogy ennek az éneknek meg kellene alkotódnia az események lezárultakor. De azt is, hogy az sok mindent beszél el, ami nem vele, nem általa történt, mégis közvetve vagy közvetlenül érinti, segíti vagy gátolja következő lépésében (néha anélkül, hogy sejtene a következményeket, melyek hol logikusan, hol illogikusan történnek), meghatározza pályáját, vagy ellenkezőleg, eltéríti e meghatározottságtól, önnön sorsának aktívabb alakítására ösztönzi, vagy rádobbeníti: nem teljesen ura annak, miként változik, fordul kedvezőbbre vagy rosszabbra élete.

Az én életem regénye mintha felajánlaná az olvasónak, hogy választhat: regénynek vagy a regényességgel telített önéletírásnak fogadja el a művet. Már csak azért is, mivel talán akad olyan „rajongó”, aki igyekezett majdnem mindent, amihez hozzáfért, elolvasni Jókaitól, nemcsak regényeket, hanem újságközleményeket is, és tapasztalhatta, hogy írónk nem teljesen problémamentesen viszonyul az elő-szövegekhez (forrásaihoz), beleértve saját elő-szövegeit. Hiszen azokat kimondva vagy kimondatlanul olykor kritikusan szemlélte, többnyire át- vagy újraírta, s ez nem feltétlenül a romló, netán a mindig irányzatos emlékezetnek a számlájára írható, de a szükségszerű (?) felejtésére sem.

Nemegyszer ugyanazt a szólást vagy anekdotát más (történelmi) szereplővel összefüggésben közölte, a regényekbe szervezett epizódoknak más jelentőséget tulajdonított, mint a hírlapi cikkben, tárcában, novellában fogalmazottnak (ezt érzékeltettem a Palvitz–Richárd versus Riedesel–Sebő párviadalról szólva). Ennek a másként elbeszélésnek egyszerre van kiigazító-helyesbítő jellege és figyelmeztető-felhívó szerepe a fikcionális versus „reális” viszonylatában. Így az egyazon tematikájú elbeszélés, epizód vagy szólás egyre újabb történeté „fejlődik”. Mintha az demonstrálódna, hogy „ván-

39 *Texte zur Theorie der Biographie und Autobiographie*, hg. Anja TRIPPNER, Christopher F. LAFERL (Stuttgart: Reclam Verlag, 2016), 11.

doraneidoták” módjára működnek, akadhat olyan történet, melynek nincsen stabil, véglegesre formált alakja, hanem az elbeszélés során létesülő kontextushoz idomul, alávetve az elbeszélői „önként”-nek, mely persze semmit nem beszélhet el akárhogyan, de nincs is kötelezve arra, hogy ugyanazt ugyanúgy közölje. A történet ilyenformán változataiban él, nem rögzíthető, nem véglegesíthető.

Talán nem túlságos merészség annak föltételezése, hogy Jókai a múltó évtizedek során nem bizonyosan azért közölt egymástól nem egyszer jócskán eltérő történeteket ugyanarról az eseményről, ugyanarról a személyről, mert vagy megcsalta romló (?) emlékezete, vagy azért, mert eleitől fogva regényíróként nyúlt többször feldolgozott tárgyához. Általában az éppen előző szövegére reflektált, emiatt *Az én életem regénye* úgy fogható föl, mint reflexiósorozat a korábban részleteiben publikált történetekre, anekdotákra, a regényrészletek felhasználásával és rekontextualizálásával pedig a fikcióból ragadta volna ki, hogy az önéletírási fikcióban (élete regényében) helyhez juttassa.

Érdemes nyomon követnünk például egy anekdotát a *Forradalmi és csataképektől Az én életem regényéig*. Az általam választott három változat közül az első⁴⁰ Komáromba visz. Guyon Richárd az eset főszereplője, akinek az alábbiakat adja Jókai a szájába:

„Nem kell félni a golyótul, biztatná embereit, a ki nem fél tőle, azt nem éri soha. Minden századik golyó talál csupán! Csak minden ezredik halál!”

Itt még a lehetséges rímjáték el van bújtatva. Íme, a folytatás:

Azon perczen mellette álló segédét üté le a lóruul egy huszonnégyfontos teke. A tábornok meg nem zavarodva a beszédére elég mal a propos jött eseten, monda: – És ha talál, az a legszebb halál!

Az olvasókat bizonyára nem zavarta, hogy a tábornok magyar nyelvtudása, noha néhány éve már Magyarországon élt, nem volt problémátlan. A lényeg a poénig futtatott történet, a kijátszott rímelés. Ha belelapozunk *A kőszívű ember fiaiba*,⁴¹ ott az igazán nem tréfálkozó Baradlay Ödön az anekdota főszereplője:

Ödön [...] elszántan biztatá újoncait: „Ne féljeteu fiúk: száz golyó közül csak egy talál!” Az az egy éppen talált. Egy fiatal honvédet ott mellette abban a perczen sújtott le egy szétpattanó gránátarab. Az rögtön meghalt. / Ödön lelkét nem veszve, kiálta föl: „És ha talál, az a legszebb halál.”

Egy regény takarékosabban bánik a csattanókkal, nem szükséges annyi előkészítés, elegendő, ha a rímjáték emlékeztet a közismertnek föltételezett anekdotára. Így egyfelől két Jókai-mű között létesíti az elő-szöveg–új szöveg kapcsolatát, az anekdotának

40 *Forradalmi és csataképek* (1850), 80.

41 JÓKAI Mór, *A kőszívű ember fiaí* (1869), 2 köt., kiad. SZEKERES László, Jókai Mór összes művei (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 2:37.

másfelől oly jelentőségét húzza alá, miszerint a hőskorszak jellegzetes és jellegzetes kifejeződése (volna).

Az én életem regénye két és fél oldalon át, külön fejezetben közli a „Görgey-adomákat”.⁴² Az adomákat bevezetendő és hitelesítendő megnevezi a személyt, akitől a történetek származnának; ő nem más, mint Schodelné házasságából származó idősebb fiú, akinek tragikus sorsáról is kapunk információt. S bár az anekdotának (Jókai szavával: *adomának*) nincs szüksége hitelesítésére, a továbbörökítés anélkül történik, hogy bárki utánagondolna az esetleges „valóság”-tartalomnak, éppen avval lesz érdekessé és egy meghatározott közösség számára fontossá, hogy közszájon forog. Ezúttal Jókai él az elbizonytalanítás eszközével: A Schodel-fiú elbeszélését Görgei „drasticus sanctió”-járól a „legilletékesebb körök megczáfolták”. S „bár akkor közbeszedt tárgya volt: most nem jegyzem fel.” Ezzel viszont olyan hatás érhető el, hogy az ezt követő történetek azért kerülhetnek a mű lapjaira, mert hihetőek, mert az itt éppen nem hivatkozott források megerősíthetik, vagy mert olyan elő-szöveg áll rendelkezésre, amely tanúsíthatja hitelességét. Az egyik történet már *Az elesett neje* című elbeszélésből⁴³ ismerős, legfeljebb a jelenetézéssel fokozódik a történet drámaisága. Előbb a novellarészlet:

[...] ő alóla kilőtték a lovat, egy huszár nyargalt azután oda, az ragadta meg kezénél fogva s erővel hurczolta el a csatatérről.

A mint hazatért a laktanyára, tisztjei figyelmeztették, hogy csákója keresztül van löve.

Levette fejről, megnézte, a golyó a cocárda és a viharcsat között fúrta át a csákót.

– *Miért nem egy arasszal alább!* Monda elbúsultan a vezér...

(Zárójelben: az elesett neje hívja Arthurnak, egyébként csak vezérnek neveztetik a novellában, ennyi azonban elegendő ahhoz, hogy a *Forradalmi és csataképek* olvasója azonosítsa a személyt.) Ugyanennek későbbi változata⁴⁴ a huszár és Görgei párbeszédében állítja elő a jelenetet. Görgei nem ül föl a fölkinált lóra, csupán a huszár kezébe fogózik.

Azzal megfogva a kezével a huszár kezét, a vágató paripa mellett oly óriási szökésekkel haladt Görgey előre, melyek a huszár ló ugrásaival egyenlők voltak s néhány perc múlva utolérte huszárjait. Ott azután lovát is megtalálta. Mikor aztán éjszakára pihenőt tartottak, Görgey a csákóját lecsatolva fejről, észrevette, hogy az keresztül van lyukasztva egy kartácsgolyó által s kirepült rajta.

– *Miért nem két ujjnyival alább?* – mondá szomorúan a magyar fővezér.

Látható, miként bontja ki a novellában epizodikus, a cselekményt megakasztó jelenetet, s teszi némileg anekdotikusabbá, sugallván, hogy az ütközetekből érkezőtől értesült. Illetőleg: a Schodel fiú megérkezése, történetmondása indítja meg a Görgei-adomák sorát, a fejezetben mégsem egyértelmű: egy kortársi elbeszélés iktatódik-e be, vagy egy

42 *Az én életem*, 60–62.

43 *Forradalmi és csataképek*, 2:127–169.

44 *Az én életem*, 62.

korábbi Jókai-mű változatáról van-e szó. Erre nincs utalás, igaz, a Schodel fiú csupán a fejezet első oldalán tűnik föl, akkor sem teljesen megbízható elbeszélőként. Így eldönthetetlen, hogy a továbbiakban az ő interpretálása szerint íratnak-e le az események, vagy a közszájon forgó adomák szólnak-e meg, netán olyan Jókai-olvasó ismereteire hivatkozhat az elbeszélés, aki már belelapozott a *Forradalmi és csataképekbe*). A fejezet zárásául következik az újlag *jelenetbe* foglalt, dramatizált anekdota:

Egy derék ütközetben, a hol az ellenség ágyúütegei erősen tüzeltek a harcvezető felállított honvédekre, Görgey odalovagolt eléjük, nem törődve a feje fölött bűgő tekéssel. «Ne féljetek, fiúk!» biztatá a fiatal harcosokat – «Csak minden tizedik golyó talál, csak minden huszadik halál!» Abban a pillanatban egy ágyúgolyó elsodort egyet a honvédek közül. «És ha talál, az a legszebb halál!» S a honvédek kiállták bátran az ágyútűzet, míg a magyar ütegek elhallgatták az osztrákokot.

Ismét megfontolásra ajánlom, hogy az anekdota olyan személyiségekhez fűződik, akik a legkevésbé sem illeszthetők az anekdotahagyományba (*A kőszívű ember fiaiban* Baradlay Richárd inkább megfelelne az anekdotát elbeszélő céljának), a Jókai-műből Görgeinek egészen más vonásai tetszenek ki, a rémregényes elemeket sem nélkülöző elbeszélés vezére tökéletesen illik a női bosszú tervezte események forgatagába, olyanannyira, hogy a Szöny sáncai alatt vívott ütközetben az „ellenséges vitéz”-zel párba-ajozik, az utóbbi meghal, miután a lováról leesve a paripák száguldanak át rajta, míg a magyar vezér megsebesül (vö. *A kőszívű emberi fia*). Guyon Richárd komáromi „esete”, bankettje – mint a várvédő tiszték megleckéztetése – hangulatilag inkább megfelel az anekdotának (hiszen a nyílt színen, az ellenség ágyútűzében lakomáztatás maga is anekdotikus eredetre enged következtetni). Az anekdotának azonban nem feltétlenül lényege, hogy akiről beszélnek, valóban anekdotahős-e. Az anekdotában azzá válik; esetünkben a harci cselekmények kegyetlen logikája adja a háttérrel. A versikévé alakítás visszautal egy hagyományra, amelynek Jókai az 1850-es esztendőktől kezdve népszerűsítője volt, amely viszont szülői örökségre vezethető vissza. Tágabb kontextusban: egy (társadalmi) réteg elbeszélői életformájára, amely különféle kapcsolódási pontokat kínál a diákokfolklórhoz, a nemzetközi vándoranekdotákhoz, a szólásmondásokhoz...

Hogy helyet kapott, méghozzá a sokat vitatott magyar fővezérrel összefüggésben, *Az én életem regénye* műfaji hibriditásából is levezethető volna. Hiszen egy élet – amely az önéletírások egy részével szemben aligha minősíthető mintaéletnek – történelmi nevezetességét, ezáltal művelődéstörténeti értelmezését elsősorban az adja, hogy „regény”-be tömörítje egy ünnepelet író, mindkét házassága miatt támadott személy, aki (elő)ítéletek keresztútjára került, közéletiségében a háttérbe szorult, de töretlen alkotó- és kísérletező kedvvel rendelkező író. „Nemzeti” író, akinek helyét még senki nem tölthette be, nem kérdőjelezhette meg, még a személyéhez és az életműhöz addig hódolattal közelítő Mikszáth Kálmán sem, a köztudás részévé avatódik – nem annyira az, *amit megélt*, hanem az, *amire és ahogyan emlékezik*, amit fontosnak tart, hogy önmegismerését kiteljesítse. Ilyen módon az előadás többféle mikéntje árulkodik, milyen írónak szeretné láttatni magát, illetőleg: mely olvasói érdeklődés figyelmére számít. S noha

elsősorban az író, az újságba (napilapba, képes hetilapba, élclapba) író Jókai szerezte meg az addig példátlanul mondható népszerűséget, a *politikus* pedig a sikerek mellett támadásoknak is ki volt téve, *Az én életem regénye* mégsem politikusi pályája rehabilitációjának, sem csupán alkotói pályája önreflexív átvilágításának minősíthető.

A magánéleti, újságírói, véleményalakítói vonatkozások önértelmezése rendkívüli fontosságú. Abba a történelem-magyarozói körbe lép be (az életregény mint műfaj elfogadtatásával), amely a 19. század nem egy közéleti személyiségének szándéka szerint világszemléletek küzdelmével, a hazafiúi cselekvések önigazolásával, a választott és/vagy rákényszerült életút történelmi, országos, „birodalmi” jelentőségének tudatosításával igyekszik meggyőzni a közvéleményt: a megtett életút egyszerre a választások és a lehetőségek kettős szorításában alakult. Meggondolkodtató, hogy 1848/49 közismert, ám olykor még kevésbé nevezetes szereplői is életük egy bizonyos pontján tollat ragadtak, hogy emlékirat révén tisztázzák magukat, igazolják cselekvésük és világnézetük irányát, egyben világosabb vagy tisztább fényben láttassák személyiségüket. Jókai talán mindenkinél előbb rászánta magát, hogy tapasztalatait, újságírói értesüléseit, szűkebb és tágabb környezete ismereteit szépirodalmi formába öntse, beleértve életének „regényes” epizódjait, föltárva cselekvésének okait, pártállásának változásait, újságírói munkásságának vezérlő eszméit.

Ugyancsak korán érezte annak szükségét, hogy a nyilvánosság előtt zajló vitáját Petőfivel a maga nézőpontjából ismertesse. Az viszonylag korán kitetszett, hogy az 1848/49-es szerepvállalás még sokáig vita tárgya marad; s az sem maradt rejtve (a sora kiadott emlékiratok nyomán), ki mikor hol mit képviselt, és minderre hivatkozva, miként értelmezi önnön pozícionáltságát a múltban és ettől nem független a jelenben. Jókait bizonyára nem hagyta közömbösen Madarász József emlékirata,⁴⁵ amely Madarász László leveleit is közreadta a „gyémántos miniszterség” ügyében. Az sem, hogy Kossuth emigrációs iratai, nyilatkozatai milyen álláspontot tükröztek, és ez mennyire érintette saját elfogultságait, nézet(rendszer)ét, a pártjában kialakult véleményt. A történelmi szereplők önértékelése formálta a közvélemény (a választók) szemléletét, párhuzamosan a történetírással. Jókai nem maradhatott tétlen, nemcsak azért, mert résztvevője volt 1848/49 fordulatainak, a „fő”-szereplők közül szinte mindenkit személyesen ismert, többekkel tartós baráti kapcsolata alakult ki, 1848/49-ben életrajzának legalább annyira a körülmények voltak az alakítói, mint saját akarata. A 19. század magyar történelmi fordulataira igyekezett újságíróként, szerkesztőként, képviselőként, nem utolsósorban 1848/49-es eseményeket novellába-regénybe vetítő íróként reagálni. Ehhez nyilván hozzátartozott korábbi szerepvállalásának, a maga megélte-elképzelte eseményeknek állandó napirenden tartása. A leghatásosabb módon: írói alkotásaiban.

A 19. században szapora egymásutánban az olvasók elé kerülő emlékiratok a különféle világnézetek, múltértelmezések és életutak konkurenciaharcával jellemezhetők. Az egyik emlékirat „igazság”-ának elfogadása nem bizonyosan, de nagy valószínűség-

45 MADARÁSZ József, *Emlékirataim (1831–1881)* (Budapest: Franklin-Társulat, 1883). Vö. még: TAKÁCS Tibor, *Két flamingó: Madarász László (1811–1909), Madarász József (1814–1915)*, Nemzet és emlékezet (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981).

gel hatott arra, miként lehet/kell olvasni, elfogadni a másik emlékiratot. Jókai elsősorban írói hírnevére, írói tapasztalataira, általában: az irodalom hitelesítette megjelenítési, megszólalási, meggyőzősi alakzatokra hagyatkozott, s azt *Az én életem regénye* (ezt ismételnem kell) már a címével igyekezett elfogadtatni. S ha a két házasság keretül szolgál, ez a magánéletnek (mellyel összefüggésben „országos” vélemények csaptak össze) és a közéletnek olyan összefonódottságát, a közéleti személyiségnek magánéleti hitelességét, illetőleg a magánéleti személyiségnek közéleti vonatkozásait viszi a nagy nyilvánosság elé, amelyből természetesen nem hiányzik az öngazolás szándéka, de amely a mindig vállalt, sosem veszélytelen, ám vélekedése szerint önmagán túlmutató életformában-életútban a történések nehezen kezelhető egymásutánját *történelemmé* szervezi. Nem az egyedül igaz és követést, őrzést és hitelesnek elfogadást igénylő történelemmé, csupán az egyik lehetségessé, védhetővé, alapvetően kedvezően értékelhetővé. Még Petőfivel szemben sem csupán a maga igazát hangoztatja, hanem önnön szuverenitását; mintegy párhuzamban a történelmi fordulattal: a szabad cselekvés és a saját elhatározás jogát arra, hogy ne kizárólag a mások elvárásainak tegyenek eleget. Az életrajz szerzője szembesítheti, egymással szembeszegezheti a heroizálást és a deheroizálást, s amikor megjeleníti az életet, különféle módokon akár egymásba szöheti.⁴⁶

Az én életem regénye valami ehhez hasonlóra vállalkozik. Míg Jókai önmagáról nemegyszer akként szól, mint aki kishitűen, megrendülten téblábol a történések között, Nyáry Pál tetterős alakja, lényeglátó képessége mintegy az események fölé nő, hogy a döntő pillanatokban – tekintélye ellenére – ne tudja megakadályozni a végzetes fordulatot. Ugyanakkor ne zárjuk ki, hogy Jókai mégis íróként gondolkodott a világról, a távolabbi és a közelebbi múltrol, s ezért számot vetett jelentéktelennek aligha mondható olvasótábora sokrétűségével. Regényeire is az jellemző, hogy többféleképpen lehet és érdemes olvasni (mint az irodalmat általában). Nyilván volt, aki folytatásokban olvasta az újságokban közreadott Jókai-műveket, mások kötetenként haladtak, s persze bőségesen voltak, akik az elejétől a végéig kitartottak kedves olvasmányukban. Ki-ki megtalálta, amit kedvelt: a romantikus történetiszöveget, a humoros zsánerképeket, az egzotikus tájakat, a hazai vidéket vagy a fővárost, a jövőt megálmodó-tervező szerzőt és a múlt szerelmi titkainak feltáróját.

A Jókai-regényvilágnak ez a páratlan színessége *Az én életem regényében* a választott tárgynak megfelelő arányban köszön vissza. Leginkább az újradolgozott részletek egymáshoz illesztésekor érzékelhető, hogy Jókai „bevált” műfajai (amelyek korántsem küszködnek illeszkedési zavarral) jelzik a megcélzott olvasók között feltételezett vagy valódi különbségeket. Ez nemcsak ahhoz vezet, hogy többfelé elágazó életregénynek minősíthető, de a különféle jelenetek egymástól eltérő hangoltsága a történelemben váratlan belesodródott író látványos változásait eredményezi, melyeknek során állandónak a magánéleti boldogság (és akarása) bizonyul. Még Nyáry Pálnak is meg kell hátrálnia, vissza kell vonulnia, s az ellentáboron diadalmas szerkesztő Jókai Mór sem élvezheti hírlapi győzelmét. Hiszen a történelem – amely Kossuthé és a versengő vezéreké, a rossz számításé és a túlerővel szemben is hősi magyar hadseregé, a közeli

46 *Texte zur Theorie...*, 86.

halálát komoran jósló Petőfié – legfeljebb a magánéletbe visszahúzódva lesz-lehet elviselhetővé.

Ami a két házasságon és 1848/49-es kívül esik, hiányzik, mindössze egy-egy célzásban, utalásban van jelen *Az én életem regényében*, mintha az is, ami a házasságon „túl” történt, kívül esne az életregényen. Ami viszont az élet háttéréből irányító vezérelv, nem több (de nem is kevesebb), mint a paradoxon, a jó meg a rossz ember tanácsainak ellentéte, amelyekben sosem az ésszerűnek, a megfontoltnak, hanem a bolondot tanácsolónak van igaza. Másutt azt állítja Jókai önmagáról, hogy fatalista.⁴⁷ Itt mindössze a bolond(os)nak elkönyvelt tett (házasság a színésznővel) keserves fogadtatását panaszozza, majd a házasság elismerését ott, ahol eddig üldöztetésben volt része. A záró fejezet még a bevezetőnél is rövidebb, és arra a kérdésre keresi a feleletet: „Miért írtam én meg ezt az emlékiratot?” A műfaji módosítás egyben helykeresés, részvétel az emlékiratok sorozatában, hiszen a tárgyban sincs eltérés. A feleletben kilép az elbeszélő a történelemből, privatizál, az egész világ ellen vállalt sors valójában eleve elrendeltség, „predesztináció”, „Isten által megáldott végzet”, amelyet a „lelkek között igaz szeretet”⁴⁸ teljesít ki. Jókai a továbbiakban is megmarad az elbeszélő érzelmi álláspontján, a második házasságot éppúgy védelmezésre méltónak tartja, jóllehet a jócskán megváltozott társadalmi-társasági feltételek nehezebb sorsot szánnak ennek.

E fejezethez még a történelmi részeknél is több információra volna szükség, a kortárs olvasó előtt azonban nem rejtetten zajlott a Jókai-élet, a kifejtetlenül maradt utalásokat értették. Ami igazán megdöbbentő, az a helyzetrajz, amely akár egy 19. századi, ún. „társadalmi”, ha úgy tetszik, „realista” vagy „realizmusba hajló” regény összegzése, zanzásított cselekménysora is lehetne. Olyan pontos leírása Jókai házasságai személyes és társasági-társadalmi „lereagálásának”, hogy a maga szűkszavúságában, a megnevezések pontosságában egy nagyon kevés „regényes” regény szinopszisának is elfogadható volna. Jókai házasságai társasági botrányként könyveltettek el, és ennek tudomásulvétele egy társadalomrajz „fonákja”: félreérthetetlenül jelez jóval többet, mint amit kimond. Nem szükséges kommentár ahhoz, hogy ne csak egy művész-házaspár tágabb körülményei világíttassanak át, hanem érthetővé váljék: egy 1848/49-es „emlékirat”, életregény önértelmezése egyúttal a társasági/társadalmi szabályrendszer ellen élt élet elbeszélése is.

A jól ismert közélet, a népszerűséget szerző írói pálya nem ellensúlya egy társadalom-társaság hierarchikus, konvenciókhoz ragaszkodó, előítéleteiben megrögzött világának. Kiváltképpen annak fényében riasztó Jókai társasági-társadalmi kórképe, hogy 1848/49 célkitűzései és önvédelmi harca a jog- és társadalmi egyenlőséghez közelítést tűzték ki célul. S ahogy Jókai nevének nemesi *y*-ját fölcserélte a köznépi *i*-re, úgy remélhette, hogy az „érdekegyesítés” közelebb hozza egymáshoz a különféle rétegek képviselőit. A szellemi munkával szerzett érdem legalábbis felér a születési előjogokhoz; a művészet társadalmi közmegebecsülése személyhez szólóan megvalósul.

47 SZABÓ László, *Jókai élete és művei*, bev. RÁKOSI Jenő (Budapest: Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata, 1904), 359. (Eredetileg: *Pesti Hírlap* 1894. jan. 6.); *A Jókai-jubileum...*, 123.

48 *Az én életem*, 142.

a mi sorsunk az, hogy piedesztálon állunk. Így volt az a régi életemben is. Dicsőségből van annyi részünk, mint valaha embernek volt. Hanem a társaság parkettjére nem szállhatunk le róla. Koszorút, dicsőítő himnuszt kaptunk eleget, de egy meghívót egy úri körbe soha. Kis istennek, istennőnek, kis királynak, királynénak mondogattak bennünket, de „úrnak”, „úrnőnek” nem fogadtak el bennünket soha. Azért a mi világunk „szűk” volt: a fellegektől körülvevett Olymp, meg az „otthon” [...].⁴⁹

A második feleség még a színházi pályát sem tudta bejárni, hiába művésze, legfeljebb vidékre mehetett volna játszani. S ő az idős férjet választotta.

Öreg vagyok: a testi alakomon nincs mit szeretni. Gazdag nem vagyok, a munkám után élek. Nincs előkelő rangom, fényes hivatalom, hogy a magas társaságok dicsőségébe bevezethessem. Ellenben az eddigi társaságomnak teljes gyűlöletét viszem vőlegényi ajándéku.⁵⁰

Itt ismét hangot vált az elbeszélés, visszatér az érzelmi élet ecseteléséhez, és szemléletes, érzelmes, kettős alak-megjelenítéssel zárja a művet, az első feleség két arcképe előtt álló Jókai-házaspár remél áldást az arcképek megidézett tulajdonosától. A történesek végére az otthon bensőségébe és magányába visszavonult, sőt -kényszerült házaspár kivonul a világból, amely (mint már egyszer megtette) nem hajlandó befogadni, elismerni ezt a nem-szokványos együttélést, szövetséget – éles kontrasztként 1848/49-ben a harcokban egymásra találó, egymást segítő, egymásért küzdő tisztek és honvédek közösségével. Ki-ki eldöntheti, hogy a mélabús, az érzelmes-fájdalmas vagy a kiábrándulást érzékeltető előadása a végső szó.

A *Politikai divatoktól a Börtön virágáig* az ártatlanul gyanúsított asszony vissza-visszatérő témája Jókainak, mint ahogy 1848/49 emlékezete is: a regénytörténetek a mesemondástól a kiábrándító alakok regénybe szövéséig, a nemzeti hadsereg dicsőséges hőstetteitől, az egykor halált megvető bátorságról tanúskodó tiszti pályák lelkesült rajzától némely hős létrontásának elbeszéléseig ívelnek. A Jókai-pálya összes csetléseivel-botlásaival íródik be a hagyományértelmezés egy változatának történeti folyamába. Jókai nem személyes történetével lesz hiteles tanúja életregényének, hanem azáltal, ahogy ezt az életet regénybe foglalja, amiképpen párbeszédre hív a korszak más emlékirataival, másképp láttatva azok szerzőit, felmutatva, hányféleképpen jeleníthető meg egy korszak. S mindez a két házasság, vagyis két társasági-társadalmi esemény keretébe ágyazva egyszerre külső és belső története annak, aki közéleti személyiség magánélettel, illetve akiknek magánélete akarva-akaratlan közüggé válik. Az önéletrajz, így a Jókaié is, igényt tart arra, hogy igazságként fogadtassék el. Ezt hitelesítik a paratextusok: a mű címe, melyet a szerzői név jegyez,⁵¹ ebben az esetben is a bevezető és a záró fejezet, s amit ezek közrefognak, a történetek történelmiként elfogadtatására törekvés, az önértelmezés regényformaként bevezetése.

49 Uo., 143.

50 Uo., 144.

51 *Texte zur Theorie...*, 18.

Jókai Mór életrajza megíratlan. Mikszáth Kálmán az életpálya kontextusba helyezését célozta meg: *Jókai Mór élete és kora* címmel. Mások (Jókai halálát követően) meglehetősen elnagyolt pályaképet vázoltak föl, Zsigmond Ferenc és Sötér István⁵² máig időtálló monográfiái az életrajzzal takarékosan bántak, kutatásaikat az egyébként számos részletkérdésre kiterjedő filológiai kutatás sem segítette kellőképpen. A kritikai kiadások jegyzetanyaga igen vegyes minőségű, s az utóbbi évtizedben fellendülő Jókai-kutatás ellenére még mindig bőséges hiánylista állítható össze, mind az egyes művek konkordanciajegyzékét illetően, mind a tágabb magyar és *világirodalmi* kontextusról gondolkodva. S mert az életrajzkutatás nem egészen jogtalan gyanúba keveredett, s megint csak az utóbbi esztendőik eseményei állították némileg helyre (és éppen nem Jókaival kapcsolatban) az írói életrajzok „becsületét”, időszerűvé vált alaposabb, nem pusztán irodalom-, hanem művelődés-, mentalitás- és mikrotörténeti jelenségként való számba vételük.⁵³ Ennek érdekében vállalkoztam jórészt elfelejtett, de legalábbis igen keveset emlegetett Jókai-novellák „életrajzi” olvasására, és ennek függvényében találtam időszerűnek *Az én életem regényébe* való beletekintést, ezúttal elhagyva a kötet színháztörténeti fejezeit.

A végkövetkeztetéssel jórészt adós maradnék, hiszen az 1850-tól 1901-ig tartó történet egyetlen állomásánál időztem el, pusztán érintve az ide vezető utat. Ezt azonban nem olyannak látom, hogy a korábbi közreadott írások egy későbbi beteljesülés vagy kiegészülés előképei lennének, hiszen bármely változat helytáll magáért, a változatok egyenrangúak, más-más kapcsolatrendszerben helyezkednek el. Ugyanakkor már csak terjedelménél, célzatánál és vállalásánál fogva is *Az én életem regénye* összegzés anélkül, hogy a teljes élet summázata lenne; számos elő-szöveg egybefogása anélkül, hogy a korábbi helyeket törlesztés alá helyezné. Egyben ajánlat az utókornak, miféle Jókai-életrajz írható, természetesen egyáltalában nem függetlenül a távolabb álló kritikus-irodalomtörténész elfogultságaihoz és elkötelezettségéhez alkalmazkodástól.⁵⁴

52 GÁL János, *Jókai élete és írói jelleme*, előszó RÁKOSI Jenő (Berlin: Voggenreites Verlag, 1925); ZSIGMOND Ferenc, *Jókai* (Budapest: Franklin-Társulat, 1924), *Élete*: 1–47, *Az 1848–49-iki szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére*: 80–89; SÖTÉR István, *Jókai Mór* (Budapest: Franklin-Társulat, [1941]); LENGYEL Dénes, *Jókai Mór*, Nagy magyar írók (Budapest: Gondolat Kiadó, 1968); SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2010).

53 A legújabb szakirodalomból ide kívánczik az *Aetas* 2002/2–3. száma, a *Korall* „Történetírás és emlékezet” címmel megjelent 41. száma (2010), továbbá VONYÓ József, szerk., *Személyiség és történelem: A történelmi személyiség – A történeti életrajz módszertani kérdései* (Pécs: Magyar Történelmi Társulat–Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Központi Levéltára, 2017); CSÁSZTVAY Tünde, *Erő Tér / Tér Erő: Élet- és társadalomformáló kapcsolatok a 19. század utolsó harmadának irodalmi életében* (Budapest: Ráció Kiadó, 2017).

54 Hogy miféle – reformkori – szövegek rejtőzhetnek a Jókai-írások földéretlen hátterében, arra a bemutatott anekdota esetleges szövegelőzményeiből hozok példát, Vörösmarty *A katona* (1844) c. verséből: „Katona lesz, akit a sors talál, / De a katonaság még nem halál.” (A sors itt a sorshúzásra utal.)